

Опубліковано: Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку: матер. IV Міжнар. Наук-практ. Конф. – Вип 6. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2011. – С. 118-123.

УДК 795.6

Казакова Т.А.

НАУКОВИЙ ТУРИЗМ В ГАЛУЗІ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Постановка проблеми. Науковий туризм є порівняно новим в галузі туризму. Його становлення пов'язане з розвитком зовнішньоекономічних зв'язків, НТР та матеріально-технічним прогресом, розширенням обміну кадрами різних наукових кіл, прагненням використовувати сучасний досвід інших країн у створенні цінностей цивілізації [12]. Розвиток наукового туризму базується на різних ресурсах території, які підлягають вивченню або досконалому ознайомленню. Не виняток тому й різноманітні порушені землі – антропогенні ландшафти – кар'єри, відвали, шахтні провалля, шламосховища, працюючі та закинуті підприємства, об'єкти індустріальної спадщини тощо. Перелік цих об'єктів є ресурсом розвитку індустріального (промислового, техногенного) туризму. Антропогенні ландшафти є цікавими об'єктами пізнання, тому і виникає проблема обґрунтування доцільності та змісту реалізації існуючих принципів наукового туризму в підгалузі індустріального туризму.

Мета і завдання роботи. Автором у попередніх своїх роботах аналізувалися спортивно-екстремальні та екологічні аспекти розвитку індустріального туризму [3, 6, 7]. На черзі постала нова концептуальна мета – переосмислити зміст наукового туризму з точки зору розширення його застосування в індустріальному туризмі на основі антропогенних ландшафтів. Основними завданнями стояв розгляд традиційних підходів до визначення змісту наукового туризму та виявлення його специфіки в індустріальних регіонах (на прикладі Кривбасу).

Методологія роботи. В основі дослідження лежать: теорія туризму, основні поняття туризмології, уявлення про класифікації видів туризму, підходи до визначення змісту екологічного туризму. Методологічною основою роботи стали праці Федорченка В.К., Любіцевої О.О., Яковенко І.М., Крачила М.П., Бейдика О.О., Квартальнова В.О., та ін. Концепція антропогенного ландшафтознавства, розглянута у роботах Мількова Ф.М., Денисика Г.І., Казакова В.Л., Тютюнника Ю.Г. та ін., запозичена для обґрунтування ресурсної бази та напрямів розвитку наукового туризму в індустріальних регіонах.

Основний матеріал. Аналіз розвитку наукового туризму в світі дозволяє виділити в ньому декілька характерних підвидів: 1) науковий конгресний; 2) науковий пізнавальний; 3) науковий експедиційний.

Наукові конгресний та пізнавальний підвиди включають поїздки з метою участі в різних конгресах, симпозіумах і нарадах, пізнавальних екскурсіях або польових семінарах, які часто практикуються під час роботи наукових форумів. Науковий туризм на сьогодні займає все більше місце в сучасному міжнародному та внутрішньому туризмі. За наявними оцінками, учасники подібних міжнародних заходів становлять 6-7% загальної кількості іноземних тимчасових відвідувачів, і на їхню частку доводиться близько 10% валютних надходжень від туризму [8].

На думку голови комісії наукового туризму Російського Географічного товариства С. Голубєва, *експедиційний науковий туризм* – це безпосередня робота в складі наукових експедицій, коли туристи, наприклад: беруть участь в археологічних розкопках, реставрації древніх пам'ятників і споруджень, пошуку зниклих експедицій минулих епох, реконструкції древніх свят, обрядів і танців, беруть участь у спостереженнях за рідкими тваринами в заповідниках, підйомі затонулих кораблів, інших польових роботах і наукових дослідженнях. У радянський час науковий туризм як самостійний напрямок був введений в 1980 р. у Географічному товаристві СРСР, у цей час Російське Географічне товариство (РГТ) Російської Академії наук (РАН) з ініціативи академіка А.Ф. Трешнікова, тоді ж при Президії Товариства була утворена організаційна структура – Комісія наукового туризму, яка активно й плідно працює всі ці роки.

На думку фахівців РГО, існують усього два *види експедиційного наукового туризму*: 1) експедиційний науковий туризм у складі польового загону наукової організації; 2) самостійний науковий туризм – на свій страх і ризик. Перший вид відрізняється тим, що залежно від кваліфікації учасників, проводяться повноцінні наукові експедиції, з відповідною програмою, цілями і завданнями. Другий вид відрізняється тим, що група туристів являє собою групу ентузіастів, які на свій страх і ризик їдуть у маловивчені райони, відвідують занедбані або дикі місця, де майже не ступала нога людини, становлять описи щоб, потім сповістити про це широкій громадськості [13].

Чи можна і як застосувати зазначені принципи всіх видів наукового туризму в рамках індустріального туризму?

Частково ця ідея реалізується на території Криворіжжя. Щорічно до міста приїздять на навчальні практики студенти Польських університетів, проводяться Міжнародні конференції з геології, антропогенного ландшафтознавства, екології, орнітології та ін. Всі ці навчальні заходи та наукові конгреси так чи інакше торкаються аспектів більш глибокого ознайомлення з антропогенними ландшафтами та процесами, ніж просто як під час звичайної екскурсії. Подібні елементи в наукових конгресах практикуються й у інших регіонах.

Цілі наукового туризму в рамках індустріального туризму визначаються тими об'єктами, які планується відвідати з метою поглибленого пізнання. Такими цілями можуть бути знайомство з:

1) геологічною будовою; 2) мінералами; 3) водними об'єктами; 4) флорою та фауною; 5) рельєфом; 6) ґрунтами; 7) природно-територіальними комплексами (ПТК, ландшафтами різних рангів організації). На перший погляд нічого нового. Але все перекидається, якщо змінюємо ракурс розгляду даних явищ і процесів, особливо тоді, коли об'єктом спостереження стають не природні (натуральні) геокомпоненти природи, а змінені людиною – антропогенні ландшафти.

Антропогенний ландшафт – будь-який сучасний ландшафт, в якому бодай найменшого антропогенного впливу зазнав хоча б один із складових геокомпонентів [9]. Розрізняють наступні класи антропогенних ландшафтів: промислові, селитебні, транспортні, водо- і сільськогосподарські, белігеративні, рекреаційні, лісогосподарські, обслуговуючі, заповідні, пустищні [2, 10].

Найкращим полігоном в Україні для випробування наукового туризму в галузі індустріального туризму є Кривбас. Як зазначає Денисик Г.І., завдяки тривалому (130 років) розвитку гірничо-металургійної галузі промисловості, саме Кривбас став унікальним регіоном, з точки зору набору і територіальної структури антропогенних ландшафтів [1]. На порівняно невеликій території Криворіжжя (4,1 тис. км²) сформувалися самі різноманітні групи антропогенних ландшафтів. Особливо Кривбас виділяється значним поширенням та кількістю майже всіх відомих різновидів техногенних ландшафтів України, де в комплексі вони більше ніде не зустрічаються – відвали, кар'єри, шахтні провали, розкриті шахтні порожнини, відвали-шламосховища ГЗК [2]. Всі вони стоять поруч з потужними гірничими та металургійними фабрично-заводськими ландшафтами – комбінатами, шахтами, заводами, рудниками. Дані промислові антропогенні ландшафти і є ресурсною базою для індустріального (техногенного) туризму [4, 5].

Проведене опитування серед студентів, краєзнавців та науковців, просто мешканців м. Кривого Рогу (800 осіб, 1% всього населення регіону) показує, що попит на відвідування різних типів антропогенних ландшафтів розподілився наступним чином. Так, 34,9% опитаних запропонували б туристам відвідати індустріальні об'єкти, зокрема, найбільш цікавими для відвідувачів вважають кар'єри – 11,5%, металургійний комбінат «ВАТ АрселорМіттал Кривий Ріг» – 8,2%, шахти – 6,4%. Умовно природні об'єкти стоять на другому плані – 26,5%, серед яких – ботанічний сад – 15,8%, скелі МОДРу – 3,2%) [11].

Інше опитування показало також крен у пріоритетах у мешканців Кривого Рогу не на користь природних об'єктів. З понад 300 опитаних Криворізький ботсад відвідали б 35,1% опитаних, на другому місці опинилися техногенні ландшафти (кар'єри, провали, відвали) Кривбасу – 13,4%, а природні ландшафти стоять лише на 4-му і нижчих місцях [14]. Це свідчить про зміну пізнавальних мотивів потенційних туристів. Все дає підстави для продовження розвитку концепції індустріального туризму, так як до нього поступово формується значний інтерес.

Що цікавого можна запропонувати для наукового туризму в рамках індустріального туризму? Зрозуміло, що залежно від типу техногенного ландшафту ми будемо мати й інший зміст при його науковому вивченні. Розглянемо це на прикладі Кривбасу.

Відвідування кар'єрів з науковими цілями може бути здійснений з наступними цілями: 1) вивчення або ретельне ознайомлення зі штучними геологічними розрізами на бортах кар'єрів (особливе значення мають кар'єри глибиною 200-400 м – Південного ГЗК, Першотравневий Північного ГЗК, Глеюватський Центрального ГЗК та ін.) – подібних розрізів Українського кристалічного щита немає ніде в Україні!; 2) вивчення або ретельне ознайомлення, збір колекції гірських порід і мінералів різних геологічних верств, які розкриті в кар'єрах; 3) вивчення або ретельне ознайомлення з елементами рельєфу кар'єру, умов та процесів їх утворення; 4) ознайомлення з екологічними процесами на бортах кар'єрів (зсуви, осипи, обвали, водна ерозія); 5) вивчення процесів саморозвитку ландшафтів після виведення його з експлуатації і наступною консервацією на прикладі різновікових категорій кар'єрів; 6) вивчення кар'єрних озер, які утворилися самостійно після закриття кар'єрів (на сьогодні в Кривбасі таких налічується 22). Зважаючи на величезну кількість кар'єрів в Кривбасі – 32 та велику загальну площу (4,2 тис. га), різноманіття типів, можна стверджувати, що потенціал цих об'єктів для науково-індустріального туризму є дуже великим.

Відвідування відвалів з науковими цілями нами рекомендується з такими цілями: 1) вивчення або ретельне ознайомлення, збір колекції гірських порід і мінералів різних геологічних верств, які розкриті в кар'єрах і вивезені у відвали як супутні розкриті гірські маси; 2) вивчення або ретельне ознайомлення з елементами рельєфу відвалу, умов та процесів їх відсипання; 3) ознайомлення з похідними процесами на схилах різновікових відвалів (зсуви, осипи, водна ерозія, вторинний карст, вторинне провалювання); 4) вивчення процесів саморозвитку ландшафтів після виведення його з експлуатації і наступною консервацією на прикладі різновікових та субстратних категорій відвалів; 5) вивчення або ретельне ознайомлення, збір гербарію рослинності відвалів, вивчення сукцесій рослинності на відвалах; 6) спостереження за життям тварин на відвалах (особливо за орнітофауною, безхребетними, ссавцями та ін.); 7) вивчення процесів вторинного ґрунтоутворення на відвалах; 8) ознайомлення з технологіями технічної та біологічної рекультивациі на відвалах. Зважаючи на величезну кількість відвалів в Кривбасі – 134, різноманіття та велику площу (12,5 тис. га), можна стверджувати, що потенціал цих об'єктів для науково-індустріального туризму є ще більшим, ніж у кар'єрів.

Відвідування провалів з науковими цілями. Провальні ландшафти утворюються внаслідок провалювання (рідше осідання) земної поверхні над порожнинами (добувними камерами) підземних виробок шахт. Внаслідок цього виникають провальні лійки та зони зрушення. Їх розміри

в Кривбасі досягають площі в 3,4 тис. га. (26 різних ділянок), глибина окремих лійок складає 150 м, а розміри по простяганню – до 0,5 км. Провальні ландшафти таких гігантських розмірів відсутні (окрім Кривбасу) як в нашій державі, так і в усій Європі. Тому для наукового туризму провальні ландшафти являють не аби який інтерес, а іноді запити надходять лише на них.

Відвідувати провальні ландшафти нами пропонується з наступними цілями: 1) вивчення або ретельне ознайомлення зі штучними геологічними розрізами на бортах кар'єрів (особливе значення мають ті лійки, які розкривають не лише породи осадового чохла, а й древнього кристалічного фундаменту на глибину до 100-150 м); 2) вивчення або ретельне ознайомлення, збір колекції гірських порід і мінералів різних геологічних верств, які розкриті на бортах провальних лійок; 3) вивчення або ретельне ознайомлення з елементами рельєфу лійок та зон зрушення, умов та процесів їх утворення; 4) ознайомлення з похідними процесами в межах зон провалення та зрушення гірських порід (зсуви, осипи, обвали, водна ерозія, терасове відсідання); 5) вивчення процесів саморозвитку провальних ландшафтів, моніторинг процесів зрушення; 6) вивчення озер, які утворилися самостійно в провальних лійках (на сьогодні в Кривбасі таких налічується 10); 7) вивчення або ретельне ознайомлення, збір гербарію рослинності зон провалів і зрушення, вивчення сукцесій рослинності; 8) спостереження за життям тварин в зонах зрушення та провалів (особливо за орнітофауною, безхребетними, ссавцями та ін.).

Відвідування спелестологічних об'єктів з науковими цілями. До даної категорії об'єктів, до яких вільний доступ, вони розкриті і виходять на денну поверхню на території Кривбасу відносяться – штольні, стволи шахт, підземні виробки, штреки, гезенки. Вони є елементами підземних техногенних ландшафтів. Для цілей наукового туризму мають інтерес з наступних причин: 1) вивчення або ретельне ознайомлення зі штучними геологічними розрізами під землею, гірськими породами та мінералами, їх збір для колекцій; 2) вивчення гідрогеологічних процесів – руху підземних вод, їх поширення; 3) вивчення геодинамічних процесів в підземних порожнинах (обвали, осипання); 4) вивчення життєвих форм під землею (можливі відкриття, бо верхні горизонти шахт закинуті й вже тривалий час не відвідуються гірниками); 5) ознайомлення з технологіями підземних добувних робіт. На сьогодні в Кривбасі відомі 24 спелестологічні об'єкти, що свідчить про значний їх потенціал для індустріального туризму з науковою метою.

Думаємо, що виділені науково-пізнавальні аспекти індустріального туризму є досить привабливими для науковців насамперед наступних галузей науки: геології, фізичної географії (геоморфології, ландшафтознавства, гідрології, ґрунтознавства, спелеології), геоботаніки, зоогеографії, екології, гірничої справи, краєзнавства тощо. Зазначені аспекти можуть бути рекомендовані для

прогностичних цілей – планування тематики наукових форумів, термінів їх проведення та географії запрошених.

Висновки. Розглянутий в роботі підхід щодо розвитку змісту індустріального (техногенного) туризму дозволяє по новому подивитись на перспективи його реалізації за допомогою форм наукового туризму. Нова трактовка змісту наукового туризму має особливе значення для промислових регіонів, в яких об'єкти промисловості фактично є єдиними конкурентноспроможними ресурсами на ринку туризму. Тому для промислових регіонів розширення змісту індустріального туризму за рахунок включення до нього туристичних науково-дослідних елементів виступає передумовою урізноманітнення форм і змісту внутрішнього і міжнародного видів туризму на базі місцевих ресурсів.

Література:

- 1. Денисюк Г.І.** Кривбас – унікальний полігон для вивчення промислових ландшафтів України // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства. Матер. II міжнар. наук. конф. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. – с. 89-91.
- 2. Казаков В.Л.** Антропогенні ландшафти Кривбасу // Різноманіття ландшафтних комплексів України та шляхи їх раціонального використання і збереження: методологічні і прикладні аспекти. Зб. наук. праць. – Київ, 2000. – с. 41-46.
- 3. Казакова Т.А.** Екологічний туризм в індустріальних регіонах // Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку: матер. IV Міжнар. Наук-практ. Конф. – Вип 5. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2010. – с. 281-287.
- 4. Казакова Т.А.** Класифікація видів техногенного туризму // Географія в інформаційному суспільстві. Зб. наук. праць. Т. 4. – К.: ВГЛ Обрії, 2008. – с. 207-209.
- 5. Казакова Т.А.** Ландшафтознавчий принцип у визначенні змісту основних понять техногенного туризму // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрій», 2008. – Вип. 54. – 76-82.
- 6. Казакова Т.А.** Потенціал гірничопромислових ландшафтів Кривбасу для цілей спортивного туризму // Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку: матер. IV Міжнар. Наук-практ. Конф. – Вип 4. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – с. 55-61.
- 7. Казакова Т.А.** Спелестологічні ресурси Кривбасу як об'єкти для екстремального туризму // Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства. Зб. тез міжвуз. наук. конф. – Умань: УДАУ, 2009 – с. 74-76.
- 8. Квартальнов В.А.** Туризм: Учебник. – Москва: Финансы и статистика, 2000. – 320 с.
- 9. Мильков Ф.Н.** Человек и ландшафты. – М.: Мысль, 1973. – 224 с.
- 10. Мильков Ф.Н.** Общее землеведение. – М.: Высш. шк., 1990. – 335 с.
- 11. Пацюк В.С.** Аналіз ставлення мешканців Криворіжжя до туризму // Географічні дослідження Кривбасу. Вип. 5. – Кривий Ріг: КДПУ, 2010. – с. 169-173.
- 12. Смолій В.А., Федорченко В.К., Цибух В.І.** Енциклопедичний словник-довідник з туризму. – К.: “Слово”, 2006. – 372 с.
- 13.** <http://ntour.ucoz.ru/news/2009-01-31-11>.
- 14.** http://vkontakte.ru/topic-6668736_21784523.

Казакова Т.А. Науковий туризм в галузі індустріального туризму.

В статті розкрито проблема розвитку індустріального туризму з науковою метою. Аналізується зміст, форми та види наукового туризму. Визначене місце наукового туризму в галузі індустріального туризму, визначена його ресурсна база на основі промислових ландшафтів, на прикладі Кривбасу. Обґрунтовані конкретні напрямки реалізації науково-дослідних цілей в рамках індустріального туризму. Проаналізований попит потенційних туристів до відвідування техногенних об'єктів з пізнавальною метою, як передумова розвитку наукового туризму в індустріальних регіонах.

Ключові слова: туризм, індустріальний туризм, антропогенний ландшафт, науковий туризм

Казакова Т.А. Научный туризм в отрасли индустриального туризма.

В статье раскрыта проблема развития индустриального туризма с научной целью. Анализируется содержание, формы и виды научного туризма. Определено место научного туризма в области индустриального туризма, определена его ресурсная база на основе промышленных ландшафтов, на примере Кривбасса. Обоснованы конкретные направления реализации научно-исследовательских целей в рамках индустриального туризма. Проанализирован спрос потенциальных туристов к посещению техногенных объектов с познавательной целью, как предпосылка развития научного туризма в индустриальных регионах.

Ключевые слова: туризм, индустриальный туризм, антропогенный ландшафт, научный туризм

Kazakova T.A. Scientific tourism in branch of industrial tourism.

In article the problem of development of industrial tourism with the scientific purpose is opened. The maintenance, forms and kinds of scientific tourism is analyzed. The place of scientific tourism in the field of industrial tourism is defined, its resource base on the basis of industrial landscapes, on a Krivbass example is defined. Concrete directions of realization of the research purposes within the limits of industrial tourism are proved. Demand of potential tourists to visiting of technogenic objects with the informative purpose, as the precondition of development of scientific tourism in industrial regions is analyses.

Keywords: tourism, industrial tourism, an anthropogenesis landscape, scientific tourism